

واکنش دولت ایران به تحریم‌ها؛ مطالعه موردی: منطقه گرای جدید

کارول ماسالسکی ID

پژوهشگر مستقل، زوریخ، سوئیس.

چکیده	مشخصات مقاله
<p>ایران، از سال ۱۹۵۱م، به دنبال ملی شدن صنعت نفت، تا پاسخ اخیر به حملات اسرائیل، با تحریم‌های چشمگیر اقتصادی و انزوای دیپلماتیکی غرب، به ویژه ایالات متحده آمریکا، مواجه بوده است. علی‌رغم آثار مخرب این تحریم‌ها بر اقتصاد ایران، این کشور با جایگزین کردن سیاست‌های مختلف، از خود انعطاف نشان داده است. «آسیاگرایی»، «غرب‌گریزی» یا «نگاه به شرق» در سیاست خارجی از سال ۲۰۰۵م، در کنار راهبرد مقام معظم رهبری مبنی بر «اقتصاد مقاومتی» از سال ۲۰۱۲م، در مسیر دستیابی به خودکفایی و خوداتکایی از جمله این سیاست‌های جایگزین بوده است. اقتصاد مقاومتی ایران، با تمرکز بر تولید داخلی، و اتکا به انباشت ذخایر فناوری و صنعتی، بیشتر در مسیر دستیابی به پایداری به پیش رفته است تا کاهش وابستگی به کالاهای وارداتی و صادرات نفت. ایران با چنین رویکردهایی توانسته است آثار کوتاه‌مدت و میان‌مدت تحریم‌ها را کاهش دهد، اما در حال حاضر درگیر آثار متأخر این تحریم‌ها شده است، از جمله کمبود سرمایه‌گذاری‌های ضروری برای رشد بلندمدت، با خطر آشکار شدن دورماندن از صنایع. در سال‌های اخیر، ایران روابط اقتصادی و امنیتی خود را با چین از طرق زیر تحکیم بخشیده است: توافق‌های دوجانبه و چندجانبه، در کنار همکاری‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، از جمله عضویت اخیر در سازمان همکاری شانگهای (اسکو) و بریکس، هم‌زمان با توافق‌های تجاری با اتحادیه اقتصادی اوراسیا. در این مطالعه، با استفاده از رویکرد استنباطی و روش‌های کیفی تلاش شده است تغییرات اخیر ایران به سمت منطقه‌گرایی جدید با تأکید بر منافع و فرصت‌های جذب سرمایه‌گذاری‌های لازم بررسی شود. در نهایت، به این نتیجه دست یافتیم که این تحولات برای بازگرداندن تعادل اقتصادی-جه شرایط قبل از تحریم‌ها با بهره‌گیری از افزایش نقش منطقه‌گرایی جدید در بروز نظم چندقطبی و ظهور جنوب جهانی اهمیت حیاتی دارد.</p>	<p>مقاله کوتاه موضوع: چندرشته‌ای حوزه موضوعی: ایران تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۲۵ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۴/۳۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۳۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۵/۰۶</p> <p>واژگان کلیدی: تحریم‌های اقتصادی، سیاست خارجی ایران، غرب‌گریزی، منطقه‌گرایی جدید.</p>

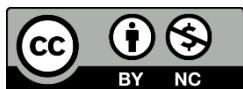
ارجاع به این مقاله: ماسالسکی ک. (۱۴۰۳). «واکنش دولت ایران به تحریم‌ها؛ مطالعه موردی: منطقه‌گرایی جدید». *مطالعات کشورها*. ۲(۴): ۵۵۹-۵۷۴. doi:

<https://doi.org/10.22059/JCOUNTST.2024.379190.1142>

وبگاه: <https://jcountst.ut.ac.ir> | رایانامه: jcountst@ut.ac.ir

شاپای الکترونیکی: ۹۱۹۳-۲۹۸۰

ناشر: دانشگاه تهران

۱. مقدمه

استفاده از تحریم‌های اقتصادی و مالی، خواه در قلب تنبیه فردی، ممنوعیت تجارت، کنترل منابع مالی، و تنبیه بخش‌های خاص، با هدف تحمیل رفتاری خاص یا منصرف کردن از ادامه رفتاری خاص بسیار متداول است (Ahmed et al., 2024). ایالات متحده، به‌ویژه در دو دهه اخیر، بیشترین توالی استفاده از تحریم‌های اقتصادی را داشته است. توسل به این تحریم‌ها، علی‌رغم مجادله‌های موجود درباره مؤثر بودن آن، روزبه‌روز بیشتر به ابزار سیاست خارجی آمریکا بدل شده است. با این‌همه، کشورهای تحت تحریم اغلب خود را با این تحریم‌ها وفق داده‌اند، بر آن غلبه یافته‌اند و حتی آن را عادی‌سازی و در هویت سیاسی خود وارد کرده‌اند. این کشورها راهبردهای خود را به سمت کاهش یا خنثی‌سازی آثار تحریم‌ها سوق داده‌اند و تحریم‌ها چندان در دستیابی به اهداف تعیین شده کارساز نبوده و حتی گاه، نتایج نامطلوبی به بار نشانده است.

ایران، تا پیش از حمله روسیه به اوکراین در سال ۲۰۲۲م، کشوری با بیشترین تحریم‌های جهانی بوده است، به‌خصوص پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ش، و به دنبال آن افشای برنامه هسته‌ای در سال ۲۰۰۰م، و در همین اواخر اهداف موشکی ایران و ارسال پهپاد در نتیجه پاسخ به حمله اسرائیل در ۱ آوریل ۲۰۲۴م. هدف ایالات متحده در اعمال تحریم‌های اولیه بر ایران کشیدن این کشور به پشت میز مذاکره بود. در گام دوم تحریم‌ها، در تجارت گروه‌های سوم با ایران ممانعت ایجاد کرد. تحریم‌های چندجانبه آمریکا از سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۶م و اقدام‌های «فشار حداکثری» از زمانی که ترامپ در سال ۲۰۱۸م توافقنامه هسته‌ای را یک‌جانبه ترک کرد، درحالی‌که ایران بدان پای‌بند بود، به شدت بر اقتصاد ایران تأثیر گذارده و آن را تا مرز کاهش ارزش ریال، کسری مالی، تورم بالا، و افزایش فلاکت به پیش برده است.

ایران در مواجهه با آثار این تحریم، از سال ۲۰۱۲م راهبرد «اقتصاد مقاومتی» را دنبال کرده است تا با اتخاذ راهبردهایی مانند کاهش اتکا به درآمدهای نفتی، افزایش تولیدات داخلی و میدان‌دادن به توسعه صنایع، به خنثی‌سازی پیامدهای منفی تحریم‌ها با افزایش خودکفایی و تاب‌آوری دست‌یابد. انزوای دیپلماتیکی، اقتصادی و سیاسی، در دو دهه اخیر سیاست خارجی ایران را به سمت برقراری روابط نزدیک‌تر با قدرت‌های شرقی و تغییر سیاست عدم‌تعهد «نه شرقی، نه غربی» به «آسیاگرایی»، «غرب‌گریزی» و «نگاه به شرق» سوق داده

و روابط خود را با چین و روسیه مستحکم تر کرده است. باتمامی این احوال، در بسیاری از پژوهش‌ها، بیشتر تمرکز بر تأثیر بلندمدت تحریم‌ها بر اقتصاد ایران بوده است، از جمله بر محدود شدن سرمایه‌گذاری‌ها و کاهش دسترسی و فناوری‌های خارجی؛ در این قبیل پژوهش‌ها، بر پایداری این شرایط حتی در زمانی که بالقوه از میان رفته، پافشاری شده است. شاهد آن سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۸م و در شرایط توافق هسته‌ای است که تحریم‌ها کاهش یافته بود. این آثار پی‌ریزی اقتصادی ایران را در حوزه تولید، سرمایه‌گذاری خارجی، دستیابی به وام‌های بلندمدت و توسعه بازار همچنان به تعویق انداخته است (Kozhanov, 2022). بدون سرمایه‌گذاری کافی، رکود اقتصادی موجود در ایران به افت اقتصادی حاصل از نبود بلندمدت سرمایه خارجی، انتقال فناوری و روزآمدسازی خواهد انجامید که از جمله آثار آهسته ولی پیوسته تحریم‌ها در کنار خطر پیدایی دورماندن هرچه بیشتر از صنعت محسوب می‌شود (Batmanghelidj, 2024; Khajehpour, 2024).

به‌تازگی، ایران به سازمان‌هایی نظیر سازمان همکاری شانگهای (اسکو)^۱ و بریکس، و بلوک‌های اقتصادی منطقه‌ای مانند اتحادیه اقتصادی اوراسیا (EAEU)^۲ پیوسته است که هم دسترسی‌های دیپلماتیکی بزرگی برای آن به همراه داشته است و هم به انزوای اقتصادی و مالی این کشور خاتمه می‌بخشد؛ درعین حال، موقعیت بین‌الملل و منطقه‌ای ایران را تحکیم می‌بخشد. روابط ایران در موافقتنامه‌های دوجانبه و همکاری با قدرت‌های غیرغربی با هدف بی‌اثر کردن آثار منفی تحریم‌ها صورت می‌پذیرد و بر اهمیت منطقه‌گرایی جدید در خنثی کردن آثار تحریم‌ها بر ایران تأکید می‌شود.

۲. روش پژوهش

در این مقاله مروری، با استفاده از رویکرد استنباطی و روش‌های کیفی تلاش شده است تغییرات اخیر ایران به سمت منطقه‌گرایی جدید با تأکید بر منافع و فرصت‌های جذب سرمایه‌گذاری‌های لازم بررسی شود.

1. Shanghai Cooperation Organization (SCO)
2. Eurasian Economic Union

۳. بحث

۳.۱. منطقه‌گرایی جدید چیست و چرا پیدایی آن اهمیت دارد؟

برخلاف منطقه‌گرایی سنتی، که بر روابط منطقه‌ای رسمی و همکاری‌های موقت بر پایه هم‌جواری جغرافیایی، اقتصاد مشارکتی و علایق امنیتی و سازمان‌های رسمی نظیر اتحادیه اروپا تأکید می‌شود، منطقه‌گرایی جدید پویا، چندبعدی و کمتر رسمی است. در این رویکرد جدید بر چندقطبی‌گرایی و جهان‌گرایی و فرارفتن از چارچوب‌های خشک سازمانی تأکید می‌شود. در منطقه‌گرایی جدید، به جنبه‌های غیررسمی و همکاری‌های منطقه‌ای توافق نشده رسمیت داده می‌شود. این نگرش را دانشمندانی نظیر سودرنام برجسته کردند. از دید وی، مناطق حکم جوامعی را دارند که در آن ایده‌ها و هنجارها بیش از موجودیت‌های ثلثت بنا نهاده می‌شود (Söderbaum, 2003). سازمان‌های نظیر بریکس، اسکو و اتحادیه اقتصادی اوراسیا در مواجهه با بحران‌های غرب‌مرکزی، مشروعیت و ماهیت چندجانبه‌ای را به رسمیت می‌شناسند. در رویکرد غرب‌مرکزی در سازمان‌هایی نظیر ناتو یا اتحادیه اروپا، به سیاست‌های مشترک و انسجام‌بخش توجهی نمی‌شود و صرفاً الحاق ساختاری صورت می‌پذیرد. در منطقه‌گرایی جدید از استقلال ملی در چارچوب میدان‌یافتن همکاری‌های منطقه‌ای حمایت می‌شود. استقلال ملی در تضاد با دیدگاه‌های سنتی قرار می‌گیرد و منطقه‌گرایان برخی کنترل‌های ملی را زیرپا می‌گذارند؛ مفهومی که اسپاندلر و سودرنام از آن با عنوان «منطقه‌گرایی خودمختارمحور» یاد می‌کنند (Spandler & Söderbaum, 2023). چنین چارچوبی برای درک راهبرد ایران در الحاق به همکاری‌های منطقه‌ای از طریق سازمان‌های نظیر بریکس، اسکو و اتحادیه اقتصادی اوراسیا عاملی حیاتی است. چنین سازمان‌هایی برای استقلال و ارتقای همکاری‌های منطقه‌ای با توجه به استقلال ملی اعتبار قائل‌اند.

۳.۲. اهمیت بریکس و اسکو

بریکس و اسکو را به‌طور مشخص چین و روسیه تأسیس کردند. اسکو در سال ۲۰۰۱م تأسیس شد و بزرگ‌ترین سازمان منطقه‌ای است با عضویت چین، هند، قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان، پاکستان، ازبکستان، روسیه و ایران. این سازمان ۴۴ درصد جمعیت دنیا، یک‌چهارم تولید ناخالص ملی (GDP) و عضویت چهار قدرت هسته‌ای را شامل می‌شود. جمهوری اسلامی از سال ۲۰۰۶م به عضویت این سازمان درآمد، با این حال روسیه و چین نگران فشارهای بین‌المللی

برای توقف فعالیت‌های هسته‌ای ایران بودند و از این واژه داشتند که سازمان ضد غربی شناخته شود. از آن زمان به بعد، ایران چشم‌انتظار تغییرات مثبت در محیط بین‌المللی به نفع خود بوده است.

بریکس در سال ۲۰۰۸م شکل گرفت و ۴۰ درصد جمعیت جهان و یک‌چهارم GDP جهان را شامل می‌شود. گسترش آن به بریکس پلاس سبب شد نیمی از جمعیت جهان و ۳۶ درصد GDP دنیا و شش از نه تولیدکننده اصلی نفت را شامل شود و از گروه ۷ پیش افتد.

برای چین، علاوه بر ایران، اعضای جدیدی مانند مصر، اتیوپی، امارات متحده عربی، عربستان سعودی (همچنان در تلاش برای عضویت آن‌هاست) به لحاظ راهبردی بسیار مهم هستند. ایران و عربستان سعودی بزرگ‌ترین تأمین‌کنندگان نفت چین محسوب می‌شوند و در مسیر کاهش وابستگی به پترودولار نقش کلیدی دارند. اتیوپی نیز در دستیابی چین به آفریقا اهمیت دارد. بریکس و اسکو معرف تغییر جهت به سمت جهان چندقطبی هستند. این مسیر برای کشورها امکان رشد و توسعه را با حضور و تأثیر بیشتر بر مؤسسات مالی بین‌المللی فراهم می‌کند. این تغییر در اصل پاسخی است به تسلط بارز مؤسسات غربی و حرکت به سمت نظام جهانی متعادل‌تر و با شمول بیشتر.

۳.۳. چرا ایران ممکن است اهرم منطقه‌گرایی جدید در ساختار فعلی جهان برای چندقطبی شدن و ظهور جنوب جهانی عمل کند؟

به گفته سودرbaum، تضعیف منطقه‌گرایی جدید به صرفاً تنظیم‌گر دنیای چندقطبی و جهانی‌شده بسیار نامحتمل است (Söderbaum, 2003). با این حال، مفاهیم چندقطبی و جنوب جهانی برای رسیدن به این درک ضروری است: چگونه ایران ممکن است اهرم منطقه‌گرایی جدید در تغییر نظام جهانی عمل کند؟ منطقه‌گرایی جدید و چندقطبی‌گرایی جنبه‌های به هم پیوسته‌ای است از چشم‌انداز جهان در حال تحول؛ هر دو نشانه و معرف پایان جهان تک‌قطبی است. منطقه‌گرایی جدید برخاسته از جهانی‌شدن اقتصاد و هژمونی مسلطی است که از روابط زیربنایی قدرت شکل گرفته است و پاسخی است به اختلال‌های حاصل از چندجانبه‌گرایی و جهانی‌گرایی (ibid).

چندقطبی‌گرایی توزیع متوازن‌تری از قدرت را در میان دولت‌ها و بلوک‌های مختلف شامل می‌شود و قدرت در میان قدرت‌های متوسط توزیع می‌شود و نظم جهانی در حال ظهوری را شکل می‌دهد، حتی اگر این توزیع قدرت را بیشتر

چندقطبی‌گرایی نامتوازن قلمداد کنیم. منطقه‌گرایی جدید فواصل میان چندجانبه‌گرایی را پرمی‌کند و فضای لازم را در اختیار کشورهای جنوبی قرار می‌دهد؛ کشورهای گرایبی که چندجانبه‌گرایی در آن‌ها موفق نبوده است. در چندجانبه‌گرایی با چالش رهبری مواجهیم، چراکه نقش جهانی آمریکا به پایان رسیده است و نظامی جایگزین آن شده است که تمامی بازیگران آن می‌توانند در آن مشارکت فعال داشته باشند. بحث دربارهٔ پیکربندی نظام بین‌المللی واقعی، چه دوقطبی‌بودن بین ایالات متحده و چین باشد، چه چندقطبی‌گرایی یا گذار از چندقطبی‌گرایی به دوقطبی‌گرایی، همچنان باقی است. تک‌قطبی‌گرایی ایالات متحده سایر قدرت‌ها را به این سمت سوق می‌دهد که توازن را با مقابله با آن برقرار کنند، اما در ملاحظات خود قدرت نظامی و اقتصادی بسیار زیاد ایالات متحده را در نظر بگیرند و از فنون متعادل‌سازی نرم، به‌جای موازنهٔ مستقیم و سخت، استفاده کنند. این امر مستلزم همکاری‌های مستحکم میان موازنه‌سازان نرم است، شامل ساخت تسلیحات کنترل‌کننده، تمرین‌های نظامی، یا مشارکت راهبردی در نهادهای بین‌المللی یا منطقه‌ای. لفاظی مانوی آمریکایی دربارهٔ «دموکراسی در مقابل خودکامگی» در واکنش به تغییر موازنهٔ قدرت جهانی، کشورهای جنوب جهانی را به سمت چین و روسیه سوق داده است. این امر معرف شکل جدیدی از رقابت دوقطبی جهانی با چین، و یادآور دوران جنگ سرد است. در این نظام چندقطبی در حال حضور، هم‌سویی چین و روسیه در به‌چالش کشیدن سلطهٔ ایالات متحده و جذب متحدان جدید از طریق اتحادیه‌هایی مانند بریکس و اسکو بسیار مهم است. بر مبنای نظریهٔ توازن قدرت، چنانچه یک قدرت بیش از حد مسلط شود، دولت‌های دیگر برای مقابله با آن متحد خواهند شد. جنوب جهانی، با جمعیت و منابع زیاد و وسیع خود نقش مهمی ایفا خواهد کرد و ظرفیت آن به‌شدت در اسکو و بریکس بروز دارد.

۳.۴. همکاری‌های دوجانبه

در دو دههٔ اخیر، چین بزرگ‌ترین شریک تجاری ایران بوده است. ایران برای چین قدرت منطقه‌ای مهم، متحد کلیدی، و تأمین‌کنندهٔ مطمئن نفت و گاز در شرایط بروز بحران با آمریکا عمل کرده است. در دههٔ ۱۹۸۰م، چین با تأمین تجهیزات نظامی و حمایت سازمان ملل توانست انزوای دیپلماتیکی ایران و چالش‌های حاصل از جنگ ایران و عراق را کاهش دهد. علی‌رغم فشارهای ایالات متحده، چین، پس از روسیه، دومین و بزرگ‌ترین تأمین‌کنندهٔ تسلیحات نظامی متعارف

ایران از سال ۱۹۸۱ تا ۲۰۱۸م بوده است و در مقابله با تحریم‌های ایالات متحده، به‌خصوص پس از خروج ایالات متحده از توافق هسته‌ای سال ۲۰۱۸م، در صنعت موشکی و فناوری هسته‌ای غیرنظامی ایران سهم بسزایی داشته است. ایران در ابتکار کمربند و جاده چین (BRI)^۱ اهمیتی راهبردی دارد، چراکه جنوب و مرکز آسیا، غرب آسیا و اروپا را به هم متصل می‌کند و دسترسی به خلیج فارس، خلیج عمان و دریای خزر را فراهم می‌آورد. توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقلی ایران بسیار مهم است و چین با سرمایه‌گذاری بلندمدت برپایه توافقنامه همکاری جامع ۲۵ ساله از آن حمایت می‌کند که در سال ۲۰۲۱م به‌امضا رسید. مطابق با این توافقنامه، چین با سرمایه‌گذاری ۴۰۰ میلیارد دلاری در ازای دریافت نفت ایران با تخفیف، بر جنبه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، امنیتی، و فرهنگی متمرکز خواهد شد و بخش‌های مختلفی را تحت پوشش خواهد گرفت، از جمله سرمایه‌گذاری ۲۸۰ میلیارد دلاری در صنایع انرژی ایران و سرمایه‌گذاری ۱۲۰ میلیارد دلاری در حمل‌ونقل. هدف چین نوسازی میداين و پالایشگاه‌های مهم نفت و گاز در ایران است. همچنین، توسعه بنادر چابهار و جاسک را نیز در برنامه خود دارد. انتظار می‌رود این سرمایه‌گذاری‌ها به تحکیم جایگاه ایران در ابتکار کمربند و جاده چین بینجامد و آثار تحریم‌های ایالات متحده را کاهش دهد.

برآوردها حاکی از آن است که برای تکمیل طرح‌های مختلف اقتصادی و عمرانی ایران، ۳۵/۵ میلیارد دلار اعتبار نیاز هست که به‌دلیل کمبود منابع مالی از سوی سرمایه‌گذاران خارجی، به‌دلیل تحریم‌ها، این شکاف را چین با سرمایه‌گذاری خود پر خواهد کرد. انتظار می‌رود این همکاری‌ها در حوزه انرژی مهم‌ترین مؤلفه این توافق باشد و چین نفت ایران را با ۳۰ درصد تخفیف خریداری کند، در ازای سرمایه‌گذاری در میداين بزرگ نفت و گاز، از جمله در فاز ۱۱ پارس جنوبی (بزرگ‌ترین میدان گازی جهان)، میدان گازی پارس شمالی، آزادگان، و میدان نفتی یادآوران، همچنین در نوسازی پالایشگاه‌های آبادان و تهران نقش داشته باشد (Rashid, 2022).

این توافق ۲۵ ساله بخشی از مشارکت راهبردی جامعی است که بالاترین سطح همکاری در میان مشارکت‌های راهبردی چین با کشورهای مختلف محسوب می‌شود و اعتماد سیاسی و روابط اقتصادی متراکمی را می‌طلبد (Chaziza, 2020). این شرایط «برد-برد» چین را قادر خواهد ساخت تا از مسیرهای تجاری

1. Belt and Road Initiative

موجود استفاده و کریدورهای حمل‌ونقل جدیدی ایجاد کند، به‌ویژه کریدور جنوبی ابتکار کمربند و جاده چین، که از آسیای مرکزی، ایران، ترکیه و بالکان عبور می‌کند. چین برای همکاری با ایران، در زمینه مسائلی ژئوپلیتیکی و لجستیکی علاقه بسیاری دارد و ابتکار کمربند و جاده چین را به فرصتی برای تقویت همکاری‌های دو کشور بدل ساخته است. افتتاح نخستین کنسولگری چین در بندرعباس، بندر اصلی در تنگه هرمز، در دسامبر ۲۰۲۲م، نخستین گام برای اجرایی کردن این توافق بود (Rashid, 2022).

انتظار می‌رود میلیاردها دلار سرمایه‌گذاری چین در انرژی و زیرساخت‌ها آثار تحریم‌های آمریکا را کاهش دهد و روابط ایران را با چین و موفقیت ایران را در غرب آسیا تقویت کند. هرگونه تأثیر تحریم‌ها بر الحاق ایران به طرح ابتکار کمربند و جاده چین احتمالاً مانع تحقق کلی طرح چین خواهد شد و چین در برابر آن منفعل عمل نخواهد کرد (Chaziza, 2020). تا اوایل سال ۲۰۲۴م، چین تنها ۱۸۵ میلیارد دلار از ۴۰۰ میلیارد دلار توافق‌شده را سرمایه‌گذاری کرده بود. ایران به محدودیت‌های سرمایه‌گذاری چین واقف است، از جمله مشکل بازپرداخت آن، که تله بدهی مشهوری است و دیگر کشورها با آن مواجه شده‌اند؛ و تحریم‌های ایران که ممکن است مانع اجرای توافق شود. چین ممکن است درباره سرمایه‌گذاری در ایران به دلیل وجود تحریم‌ها، دچار تردید شود، به‌خصوص که ایران استانداردهای گروه ویژه اقدام مالی (FATF)^۱ را به رسمیت نشناخته است.

چین در همکاری‌های اقتصادی ایران نقش مهمی دارد، و این در حالی است که روسیه در روابط دفاعی نقش مهم خود را تعریف کرده است. علی‌رغم بی‌اعتمادی تاریخی ایران به روسیه تا زمان فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، از دهه ۱۹۹۰م، راهبرد ایران بیشتر طرفداری از روسیه بوده است و همکاری‌های خود را با روسیه در حوزه انرژی، زیرساخت، فضا، نظامی، و امنیتی، به‌ویژه پس از خروج ایالات متحده از توافق هسته‌ای، گسترش داده است. چین و روسیه، هر دو، از محدود قدرت‌های بین‌المللی هستند که تمایل دارند با ایران در زمینه تسهیلات نظامی و استفاده صلح‌آمیز هسته‌ای همکاری داشته باشند. به‌لحاظ نظامی، ایران پهپادها و موشک‌های بالستیک روسیه را تأمین می‌کند و در حال ساخت کارخانه تولید پهپاد در خاک روسیه است. در عوض، روسیه هواپیماهای جنگنده Su۳۵ ایران را تأمین می‌کند، سیستم‌های دفاع هوایی ایران را تقویت می‌کند، و در

1. Financial Action Task Force

تبادل فناوری نظامی با ایران مشارکت دارد. ایران و روسیه، صرف نظر از همکاری‌های نظامی، توافق کرده‌اند که روابط خود را در حوزه انرژی، صنعت، و حمل و نقل تحکیم بخشند و استفاده از پول ملی خود را، به جای دلار آمریکا، افزایش دهند. در ژوئیه ۲۰۲۲م، گازپروم قراردادی ۴۰ میلیارد دلاری را با ایران به امضا رساند و از شرکت ملی نفت ایران در توسعه میادین گازی کیش و پارس شمالی، به همراه شش میدان نفتی و خطوط لوله صادرات گاز بیشتر حمایت کرد. بدین ترتیب، تحریم‌هایی را کاهش داد که مانع از دسترسی به فناوری و سرمایه‌گذاری خارجی می‌شد (Reuters, 2022). در ژانویه ۲۰۲۴م، ایران و روسیه توافقنامه همکاری جامع و راهبردی ۲۰ ساله جدیدی را با تمرکز بر دفاع و انرژی امضا کردند. مطابق با این توافقنامه روسیه اولویت استخراج گاز طبیعی از میادین دریای خزر را، از جمله از میدان وسیع چالوس، همچنین، میدان بزرگ نفت و گاز ایران را در نزدیکی مرز عراق دارا شد. این توافقنامه به ایران این امکان را می‌داد تا با حفاری از مخازن مشترک با عراق، تحریم‌ها را دور بزند. مطابق با این توافقنامه، به فروش صادرات نفت ایران به روسیه در بانک مرکزی روسیه اعتبار داده شد، در حالی که ایران برای صادرات روسیه پیش‌پرداخت می‌پردازد. البته، این پیش‌پرداخت با توجه به نرخ ارز نامطلوب برای ایران انجام می‌شود. تراکنش‌های مالی از طریق بانک‌های مرکزی هر دو کشور، بین بانک‌های ایران و روسیه یا با استفاده از رنمینی از طریق نظام پرداخت بین‌بانکی و بین‌مرزی چین (CIPS)^۱ تسهیل شد. این نظام پرداخت جایگزینی برای نظام تسویه مالی بین‌المللی سوئیفت است. هم ایران و هم روسیه به سوئیفت نپیوستند (Watkins, 2024).

توافقنامه ژانویه ۲۰۲۳م، بین بانک مرکزی روسیه و ایران، سبب شد نظام‌های بین‌بانکی این دو کشور بیش از پیش به هم متصل شوند و مبادلات تجاری و مالی تقویت شد. در حال حاضر، بیش از ۶۰ درصد تجارت دوجانبه ایران و روسیه به روبل یا ریال انجام می‌شود و در عمل تحریم‌های غرب را دور می‌زنند. ۵۲ بانک ایرانی از طریق نظام تسویه بین بانکی خود ایران، SEPAM، به هم متصل هستند. ایران این نظام بانکی را در سال ۲۰۱۳م، به جای سوئیفت برای کاهش وابستگی به دلار آمریکا، دایر کرد. این بانک‌ها با تمام بانک‌های روسیه و ۱۰۶ بانک در ۱۳ کشور دیگر (بیشتر در اوراسیا) با استفاده از SPFS مرتبط هستند. در اصل، SPFS معادل روسی سوئیفت محسوب می‌شود. انتظار می‌رود موفقیت در اتصال

1. Cross-Border Interbank Payment System

SEPAM-SPFS در تقویت معاملات دوجانبه و چندجانبه بین دولت‌ها موفقیت بیشتری را به‌ارمغان آورد. به‌علاوه، نظام میر روسیه و سامانه شتاب ایران هر دو نظام پرداخت محسوب می‌شوند که اکنون به یکدیگر متصل شده‌اند و امکان استفاده از میر کارت‌های جایگزین روسیه به‌جای ویزا و مسترکارت را طی ماه‌های آینده برای ایران فراهم کرده است (Bne Intellinews, 2024).

۳.۵. همکاری‌های چندجانبه

با بریکس پلاس، افزایش صادرات نفت به کشورهای عضو بریکس، جذب سرمایه‌گذاری، افزایش گردشگری و کاهش هزینه‌های زنجیره تأمین برای ایران امکان‌پذیرتر شده است. این بلوک نیمی از جمعیت جهان را شامل می‌شود و آمریکا در اعمال تحریم‌های ثانویه علیه این کشورهای متعدد و در تجارت با ایران با چالش همراه شده است. در بریکس توسعه‌یافته، امارات متحده عربی، ایران و عربستان (هنوز در حالی بررسی عضویت هستند) در کل ۴۴ درصد نفت خام جهان را تولید می‌کنند. هدف تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان درون‌سازمانی تجارت کالاها خارج از سازوکارهای مالی گروه ۷ است تا بتوانند تحریم‌ها را دور بزنند. تحریم‌ها مانع از فروش نفت ایران به دلار آمریکا است. لذا، از سال ۲۰۱۸، استفاده از ارزهای ملی در تجارت ایران با روسیه و چین تقویت شده است. بریکس فرصت‌های بیشتری را برای ایران فراهم می‌کند تا سبد ارزی خود را متنوع سازد. درواقع، بیش از ۸۰ درصد تجارت بین چین و روسیه به روبل یا یوان و ۴۰ درصد تجارت بین ایران و روسیه به روبل صورت می‌گیرد. ایران می‌تواند از این روند برای تقویت صادرات خود به یوان به‌عضای بریکس استفاده کند، چراکه ارز رایج روز برای تجارت در بین اعضای بریکس محسوب می‌شود. دستیابی به مصونیت در برابر تحریم‌های ایالات متحده مستلزم آن است که در کانال‌های مالی در بانک‌های مرکزی بتوانند مستقیماً با استفاده از ارزهای محلی معامله انجام دهند و ناگزیر نباشند تبدیل به دلار انجام دهند.

در بریکس دو مؤسسه مالی سودمند برای ایران وجود دارد: بانک توسعه جدید (NDB)^۱ که در سال ۲۰۱۳م جایگزینی برای بانک جهانی تأسیس شد، و توافق سهمیه لندوخته (CRA)^۲ که جایگزینی برای صندوق بین‌المللی پول

1. New Development Bank
2. Contingent Reserve Arrangement

(IMF)^۱ محسوب می‌شود. بانک توسعه جدید، با هدف اعطای وام ۳۰ درصدی به ارز محلی تا سال ۲۰۲۶م، وام‌های راحتی برای طرح‌های توسعه‌ای و زیرساختی تأمین می‌کند و از سازوکارهایی مانند وام در ارزهای ملی اعضای بریکس، ارزهای رقومی و مبادلات ارزی بهره خواهد برد. تبادل دوجانبه ارز بین اعضای بریکس امکان مبادله مستقیم ارزهای محلی را بدون نیاز به دلار آمریکا، فراهم می‌آورد و مسیرهای مالی جدیدی را تأمین می‌کند که به کمک آن می‌توان تحریم‌های ایالات متحده را دور زد. هدف اعضای بریکس عبارت است از کاهش وابستگی به مسیرهای مالی غرب، نظیر سوئیفت، با برقراری نظام پرداخت مستقل با استفاده از ارزهای رقومی و زنجیره بلوکی (بلاک‌چین) برای جایگزینی توافق سهمیه اندوخته، تسهیل تسویه حساب با ارزهای ملی و تراکنش‌های بین‌المللی خارج از نفوذ دلار آمریکا. لذا، گام مهمی است به سمت دلارزدایی. فناوری زنجیره بلوکی علاوه بر اینکه سرعت تراکنش، شفافیت، امنیت و کاهش هزینه‌ها را افزایش می‌دهد، کشورها را قادر می‌سازد تا سیاست‌های پولی مستقل خود را حفظ کنند و در عین حال بتوانند از کارشناسی فناوری مشتری استفاده کنند. به تازگی، سفیر ایران در روسیه در مه ۲۰۲۴م تأیید کرد، ایران و روسیه در حال حاضر در چارچوب بریکس برای ایجاد ارز واحد جدیدی همکاری می‌کنند که با تلاش‌های این سازمان برای تقویت همکاری‌های مالی و کاهش وابستگی به نظام‌های مالی غربی همسوست (Bne Intellinews, 2024).

اسکو ضمن تأکید بر اولویت‌های امنیتی، راه‌اندازی مناطق آزاد تجاری و دستیابی به یکپارچگی اقتصادی از طریق ۱۲۲ موافقتنامه همکاری در بخش‌های تجارت، سرمایه‌گذاری، کشاورزی، حمل‌ونقل و گردشگری را هدف قرار داده است (Ertan & Rashid, 2022). ادغام ایران این دسترسی را به بازارهای صادراتی مهم در جمهوری‌های آسیای مرکزی و بازارهای چند میلیارد دلاری فراهم می‌آورد. اسکو با هدف دورزدن دلار آمریکا و خنثی کردن تحریم‌ها، نقشه راهی را برای افزایش استفاده از ارزهای ملی فراهم کرده است. همچنین، در حال بررسی تأسیس بانک توسعه خود و گسترش همکاری در ارزهای رقومی (دیجیتال) مستقل است و مبادلات اقتصادی، سرمایه‌گذاری و حمایت از معاملات نفتی ایران را تسهیل خواهد کرد. ایران به‌عنوان یکی از اعضای اسکو می‌تواند به کنسرسیوم بین‌بانکی اسکو در تأمین مالی مشترک طرح‌های توسعه بپیوندد. همکاری در

1. International Monetary Fund

بخش انرژی در اسکو به نفع ایران است و کشورهای عضو ۲۵ درصد از نفت و ۳۰ درصد از ذخایر گاز طبیعی جهان را در اختیار دارند. باشگاه انرژی اسکو بر هماهنگ کردن راهبردهای انرژی و ترویج همکاری برای دستیابی به نظام انرژی خودکفا متمرکز است. گنجاندن اعضای اصلی اوپک مانند ایران و عربستان سعودی، این باشگاه را به بازیگری جهانی تبدیل خواهد کرد و بازار نفت را تثبیت می‌کند (Ertan & Rashid, 2022).

موقعیت راهبردی ایران در تقاطع آسیا، اروپا و غرب آسیا، این کشور را به قطب ترازیتی مهمی تبدیل کرده است که زیرساخت‌های انرژی و تجارت با اعضای اسکو را تقویت می‌کند. در نتیجه، امنیت انرژی در منطقه تقویت خواهد شد. ایران در طرح‌هایی مانند کریدور ترازیتی بین‌المللی شمال-جنوب (INSTC)^۱، مسیر جنوبی کمربند اقتصادی جاده ابریشم (BRI) و بندر مهم چابهار در جنوب ایران نقش مهمی ایفا می‌کند. ایران با تعهد به ایجاد مسیرهای ایمن و تقویت زیرساخت‌ها قصد دارد موقعیت خود را در بازارهای آسیای مرکزی و اوراسیا تقویت کند. INSTC اولویتی راهبردی برای ایران است و به این کشور فرصت می‌دهد تا پل ارتباطی با روسیه، آسیای مرکزی و هند ایجاد کند که در روابط و تجارت میان روسیه و ایران با کاهش زمان و هزینه‌های حمل‌ونقل نقش مهمی دارد و می‌تواند تحریم‌های اقتصادی را دور بزند. پیوستن به اسکو به ایران کمک می‌کند تا به هدف خود برای تبدیل شدن به کشوری قطب، بهبود ارتباطات تجاری و کاهش هزینه‌های حمل‌ونقل دست یابد. ایران، با وجود مشکلات موجود در تأمین مالی تکمیل کریدور، ممکن است بتواند وام‌هایی از بانک توسعه ملی دریافت دارد. همچنین، با پیوستن به اسکو، از توافقنامه تسهیل حمل‌ونقل جاده‌ای بین‌المللی در سال ۲۰۱۴م منتفع شود و به‌طور بالقوه در طرح کریدور اقتصادی چین و پاکستان (CPEC)^۲ مشارکت کند. این طرح جزء کلیدی ابتکار کمربند و جاده چین است. با این حال، منافع اقتصادی و مالی کامل ایران از طرح‌ها ممکن است با تحریم‌های بانکی و کنارگذاشتن آن از گروه ویژه اقدام مالی و سازمان تجارت جهانی (WTO)^۳ محدود شود.

در ۲۵ دسامبر ۲۰۲۳م، ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا به رهبری روسیه متشکل از ارمنستان، بلاروس، قزاقستان، قرقیزستان و روسیه توافقنامه تجارت

1. International North-South Transit Corridor
2. China-Pakistan Economic Corridor
3. World Trade Organization

آزاد و دائمی (FTA)^۱ را امضا کردند. بر اساس این توافقنامه، عوارض گمرکی میان کشورهای عضو تقریباً تا ۹۰ درصد حذف و مبادله کالا و اجرای نظام ترجیحی برای تقریباً تمامی اقلام تجاری بین ایران و روسیه اعمال شد. این توافق در کنار الحاق ایران به بریکس، گامی مهم در برقراری یکپارچگی اقتصادی منطقه‌ای در ایران است و مبادلات تجاری این کشور را تقویت خواهد کرد.

۴. نتیجه‌گیری

ایران به دلیل انزوا از غرب، به‌ویژه از ایالات متحده، سیاست‌هایی را با این اهداف اجرا کرده است: کاهش تحریم‌های اقتصادی، تمرکز بر دستیابی به خودکفایی، جایگزین اقتصادی، و تغییر جهت به سمت کشورهای شرقی برای اطمینان از تاب‌آوری. ایران، با وجود تحریم‌ها، به‌طور کلی ثبات اقتصادی نسبی خود را حفظ کرده است، اما به دلیل محدود شدن سرمایه‌گذاری‌های جدید، با خطرهای دورافتادن از صنعت و پیری زیرساخت‌ها مواجه است. ایران با مشارکت در همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه، تقویت روابط با چین و روسیه، و پیوستن به سازمان‌های نظیر اسکو، بریکس و اتحادیه اقتصادی اوراسیا با هدف جذب سرمایه‌گذاری تشکیل اتحادهای جدید، و مقابله با تحریم‌ها از طریق ابتکارهای مشترک با چین و روسیه، و تلاش برای دلارزدایی و توسعه نظام‌های مالی جایگزین توانسته است به منطقه‌گرایی جدید دست یابد. منطقه‌گرایی جدید با رویکرد منعطف و چندوجهی خود برای خنثی‌سازی آثار منفی تحریم‌ها و انزوای دیپلماتیکی با بهره‌گیری از مزایای همکاری‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، حیاتی است.

ایالات متحده همکاری روبه‌رشد میان ایران، چین و روسیه را تصدیق می‌کند و پیامدهای بالقوه آن را، به‌ویژه درباره تحریم‌ها، می‌شناسد که به‌طور بالقوه الهام‌بخش دیگر کشورهای تحت تحریم است تا بتوانند روابط خود را با هم تقویت کنند. غرب نگران راهبرد جمعی این منطقه‌گرایی جدید است و آن را چالشی برای نقش زیست‌راهبردی خود و برقراری توازن قدرت جهانی و منطقه‌ای می‌داند. بریکس با کسب نفوذ، به‌دنبال تثبیت خود در جایگاه بلوک پیش‌رو در جنوب جهانی و تشکیل حکومت جهانی است. ایالات متحده، با اذعان به این امر، که چین رقیبی راهبردی در ایجاد تغییر در نظم جهانی است، همکاری چین،

1. Free Trade Agreement

ایران و روسیه را نگرانی امنیتی می‌داند. هم‌سویی ایران با این قدرت‌ها، موقعیت آن را در نظام جهانی در حال تغییر به سمت چندقطبی‌گرایی تقویت می‌کند. در چنین نظامی، توزیع قدرت میان دولت‌ها متعادل‌تر است. ظهور اتحادیه‌های منطقه‌ای جدید نشان می‌دهد چالش اصلی برای برقراری نظم برپایه قوانین موجود است و مستلزم آن است که چارچوب‌های حکمرانی جهانی مجدد ارزیابی شود.

لازم است غرب در رویکرد دیپلماتیکی خود در این پیکربندی در حال تحول تجدیدنظر کند. در این پیکربندی اقدام‌های تنبیهی کارایی و اعتبار خود را از دست داده است و دولت‌های موسوم به «منفور»^۱ برای رد نظم اخلاقی تحمیلی با هم متحد می‌شوند و دیگر آن را نمی‌پذیرند. منطقه‌گرایی جدید روندی گذرا نیست، بلکه چالشی آگاهانه است برای برقراری نظم مبتنی بر قوانین. رئیس‌جمهور چین، شی جین‌پینگ، در بیانیه سال ۲۰۲۳م، ابراز داشت: «باید کشورهای بیشتری به خانواده بریکس و خرد جمعی بپیوندند و حکمرانی جهانی را عادلانه‌تر و منطقی‌تر سازیم.» وی حرکت در چنین مسیر بلندپروازانه‌ای را، با درخواست پیوستن ۲۲ کشور به بریکس و بیش از ۴۰ کشور با ابراز علاقه شدید، حرکت در جهت گسترش چنین سازمانی برجسته کرد (Kayhan, 2023). بریکس در موقعیتی قرار دارد که به‌طور چشمگیر در نظم جهانی تأثیرگذار عمل کند و به‌سرعت، با بلندپروازی در نقش محوری در حکمرانی جهانی، به بلوک پیش‌رو در جنوب جهانی تبدیل شود. راهبرد فعلی آمریکا، با تمرکز بر رویکرد دوقطبی علیه چین، ایران و روسیه، با روایت «دموکراسی در مقابل خودکامگی»، و با توجه تغییر جهانی به سمت چندقطبی‌شدن، با خطر شکست روبه‌روست. غرب برای آنکه مانع ازدست‌دادن شرکای مهم خود شود و دوقطبی‌شدن جهانی را تشدید کند، باید به‌جای اتخاذ موضع حمایتی، چندجانبه‌گرایی باز و فراگیر را در اولویت قرار دهد. همچنین، انتخابات اخیر ریاست‌جمهوری در ایران، با پیروزی مسعود پزشکیان از جناح اصلاح‌طلب، این ظرفیت را پدید آورده است تا راه‌های جدیدی برای مذاکره میان غرب و ایران گشوده شود. این امر به لغو تحریم‌های بیشتر و رونق اقتصادی در ایران خواهد انجامید. با این حال، رسیدن به این چشم‌انداز خوش‌بینانه به عوامل متعددی بستگی دارد، از جمله میزان وحدت سیاسی میان احزاب داخلی ایران، نتیجه انتخابات ۲۰۲۴ ریاست‌جمهوری آمریکا، و وضعیت ژئوپلیتیکی و منطقه‌ای حاکم.

1. pariah

تعارض منافع

این مقاله مشمول هیچ گونه تعارض منافع نیست.

اصول اخلاقی

نویسنده در انتشار این مقاله، به‌طور کامل از اخلاق نشر، از جمله سرقت ادبی، سوءرفتار، جعل داده‌ها یا ارسال و انتشار دوگانه پرهیز داشته است؛ منفعت تجاری در این راستا وجود ندارد. این مقاله حاصل تحقیقات خود نویسنده است و اصالت محتوای آن را اعلام داشته است.

دسترسی به داده‌ها

در صورت نیاز به اطلاعات بیشتر درخصوص نحوه تجزیه و تحلیل داده‌ها در این مقاله، با نویسنده مکاتبه فرمایید.

منابع

- Ahmed R, Abweny M, Benjasak C, Nguyen D. (2024). "Financial sanctions and environmental, social, and governance (ESG) performance: A comparative study of ownership responses in the Chinese context". *Journal of Environmental Management*. 351, 119718, doi: <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.119718>.
- Batmanghelidj E. (2024). *The limit of Iran's Industrial Resilience*. <https://www.clingendael.org/publication/limit-irans-industrial-resilience> (Accessed on 01 May 2024).
- Bne Intellinews. (2024). "BRICS currency is coming soon". <https://www.intellinews.com/brics-currency-is-coming-soon-iranian-ambassador-325781/> (Accessed on: 21 May 2024).
- Chaziza M. (2020). "The impact of U.S. sanctions on Iran's engagement and integration in the Belt and Road Initiative". *Digest of Middle East Studies*. 29(2): 167-182. doi: <https://doi.org/10.1111/dome.12215>.
- Ertan B, Rashid Y. (2022). "Iran's permanent membership at SCO: Expectation and reality". https://iramcenter.org/uploads/files/IransPermMemb_v5-190222.pdf (Accessed on: 20 May 2024).
- Kayhan. (2023). "BRICS decides to expand developing bloc". <https://kayhan.ir/en/news/118647/brics-decides-to-expand-developing-bloc> (Accessed on: 7 June 2024).
- Khajehpour B. (2024) "Deep data: The Iranian economy in 2024". <https://amwaj.media/article/deep-data-the-iranian-economy-in-2024> (Accessed on 10 May 2024).
- Kozhanov NA. (2022). "Iran's economy under sanctions: Two levels of impact". *Russia in Global Affairs*. 20(4): 120-140. doi: [10.31278/1810-6374-2022-20-4-120-140](https://doi.org/10.31278/1810-6374-2022-20-4-120-140).
- Söderbaum F. (2003). "Introduction: Theories of new Regionalism". Söderbaum F, Shaw TM. (Eds). *Theories of New Regionalism*. New York: Palgrave Macmillan: 1-21.
- Spandler K, Söderbaum F. (2023). *Working Paper: Sovereignty and Regionalism: A new Framework*. No. 05. Institute on Comparative Regional Integration Studies, UNU-CRIS. https://cris.unu.edu/sites/cris.unu.edu/files/UNU-CRIS_Working-

- [Paper Spandler and%20Soderbaum 23.05.pdf](#) (Accessed on: 16 May 2024).
- Rashid Y. (2022). *The Latest Status of the 25-Year Comprehensive Cooperation Agreement between Iran and China*. <https://iramcenter.org/en/the-latest-status-of-the-25-year-comprehensive-cooperation-agreement-between-iran-and-china-737> (Accessed on: 16 May 2024).
- Reuters. (2022). "Iran and Russia's Gazprom sign primary deal for energy cooperation". <https://www.reuters.com/business/energy/iran-russias-gazprom-sign-primary-deal-energy-cooperation-2022-07-19/> (Accessed on 21 May 2024).
- Watkins S. (2024). "Russian and Iran's new 'energy corridor' is packed with dangers for the West". <https://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Russian-And-Irans-New-Energy-Corridor-Is-Packed-With-Dangers-For-The-West.html> (Accessed on: 22 May 2024).